

традиції минулого, розбіжність новоприйнятої системи сексуальної поведінки з реаліями XI-XIII ст., а також спроби самовираження людської сексуальності як під прикриттям праведності у духовенства, так і у тонкій чуттєвій грі світського суспільства

Примітки

1. Ле Гофф Ж., Трюон Н. История тел в средние века; Пер. с фр. Е. Лебедевой. Москва: Текст, 2008. 189, [3] с.
2. Аквинский Фома. Сумма теологии. Часть II-II. Вопросы 123-189. Киев: Ника-Центр, 2014. 736 с.
3. Пастуро М. Повседневная жизнь Франции и Англии во времена рыцарей Круглого стола. Москва, 2009. 240 с.
4. История женщин на Западе: в 5 т. Т. II: Молчание Средних веков ; под общ. ред. Ж. Дюби и М. Перро; под ред. К. Клапиш-Зубер; пер. с фр. под ред. Р. А. Гимадеева; науч. ред. перевода Н. Л. Пушкарева. Санкт-Петербург: Алетейя, 2009. 512 с.: ил. (Гендерные исследования).
5. Можейко М. А. Обратная сторона медали, или Эротическое подполье средневековой культуры. Журнал Белорусского государственного ун-та. Социология. 2017. № 4. С. 162–167.

УДК 94:271.222(477)“12”

Світлана ВІЗЕР, Ілля БУЗУНОВ
(м. Київ)

Причина та наслідки зміни світоглядних позицій митрополита Київського Кирила II (друга половина XIII ст.)

Проаналізовано характер відносин Нікейської імперії, Золотої Орди та руських князівств в другій половині XIII ст. Визначено основні внутрішньополітичні та зовнішні причини, які призвели до зміни світоглядної позиції київського митрополита Кирила II. Встановлено наслідки, що були спричинені зміною системи поглядів митрополита.

Ключові слова: Нікейська імперія, монголо-татари, Заліські князівства, Данило Романович, Західна Європа, ідеологічний вплив.

Постановка проблеми. Церковні відносини середини XIII – початку XIV ст. характеризуються тим, що відроджується традиція поставлення на митрополичу кафедру духовенства із Русі. Попередні сто років поспіль митрополичий стіл посідали греки. Ще однією особливістю цього періоду було те, що церковна політика руського духовенства мусила розвиватися під впливом домінування монголо-татар на руській землі. Це накладало суттєвий відбиток як на церковні відносини на цій території, так і на взаємини з Константинополем. Саме з цього часу в житті православної спільноти Русі починає вимальовуватися перша тріщина, яка врешті-решт приведе до втрати цілісності Київської митрополії і

перенесення митрополичої кафедри на інші терени. Ці процеси були започатковані в часи митрополита Кирила II.

Історіографія питання. Дослідженням церковних відносин в середньовічній Русі й безпосередньо постаттю Кирила II займалися ряд дослідників, яких можна виокремити в нашому дослідженні в три групи. Першу групу становлять російські історики XIX – початку XX ст. – Є. Голубінський [1] та російська еміграції – А. Карташев [2] і його учень Й. Мейєндорф [4]. До іншої групи відносимо українських вчених М. Чубатого [5] та В. Любащенко [3]. Й нарешті останню групу становлять сучасні іноземні історики – словак А. Авенаріус [6] та американський дослідник Д. Островський [7]. Зауважимо, що перша група дослідників в своєму трактуванні церковно-історичного процесу виходила з ідеї правонаступництва північно-східних князівств Київській Русі, а українські та іноземні науковці відрізняються більшою стриманістю та об'єктивністю в розгляді цього питання, аналізуючи проблему в комплексному співвідношенні.

Метою статті передбачена спроба виявити та проаналізувати комплекс причин, які призвели до зміни орієнтації митрополита Кирила II, який започаткував традицію резидування митрополитів не в Києві, а на заліських територіях, тим самим призвівши до деструктивних процесів в митрополичій ієрархії другої половини XIII ст.

Виклад основного матеріалу. Друга половина XIII ст. для Київської Русі стала поворотним моментом, що відобразилося як на політичній арені, так і в церковному просторі. Це було пов'язано насамперед з навалом монголо-татар. Останні в 1240 р. завдали остаточного удару по авторитету Київського князівства, після якого воно так і не змогло відновити власні сили. Однак статус княжого міста як домінуючого над іншими князівствами й як центр руського православ'я міцно закріпився й відігравав потужну роль у світобаченні середньовічного русина. З цього часу претендентами на визнання правонаступниками Києва висуваються два суб'єкта – Галицько-Волинське князівство та Заліські князівства [5, с. 660].

Обидва утворення демонстрували різний рівень внутрішнього розвитку, зовнішньої політики та ставлення до монголо-татар. Князі Галицько-Волинського князівства намагались чинити опір степовикам й інтенсивно вибудовували систему контактів із країнами Західної Європи в надії отримати допомогу проти монголо-татар. Натомість Заліські князівства мало того що не вирізнялися монолітністю аби протистояти цій силі, але й піддалися під її залежність. Таку ситуацію вдало використовувала Візантійська імперія.

Візантійська влада з часу запровадження християнства на Русі міцно тримала кермо влади над руською митрополією і ставила митрополитами єпископів-греків. Лише двоє русинів – Іларіон (1051 р.) та Климент (1147-1155 р.) стали митрополитами без попередньої санкції Царгорода, але це було радше виключення, аніж правило. Суттєві зміни відбулися в 1204 р., коли Константинополь внаслідок четвертого хрестового походу опинився в руках латинників. Імператор та патріарх були змушені перебраться до Нікеї і проводити більш гнучку політику щодо кандидатів на руський митрополичий престол. Князі

Русі отримали можливість висувати власних претендентів на митрополичу кафедру, але патріархат зберігав за собою право затвердження і відповідного висвячення кандидатів [4].

Можемо припустити, що захоплення Константинополя у візантійських колах, передовсім в середовищі імператора та патріарха, спровокувало посилення ворожості щодо латинського світу. Разом з тим, перманентний занепад Візантійської імперії протягом XIII ст. та втрата церковного домінування на Балканах лише підсилювали прагнення утримати інші території в своїй церковно-монополістичній орбіті. Не маючи достатніх сил протистояти монголо-татарській експансії, яка поширювалася Східною Європою, нікейський клір вимушений був увійти у зносини з монголами. Доказом цьому слугує відвідування візантійським посольством хана в 1254 р. та монголо-татарська делегація до Нікеї в 1256-1257 рр. [6, р. 37].

Налагодженню відносин сприяла конфесійна політика монголів, що визначалася лояльністю до віри завойованих народів, в даному випадку християнства, а також нейтральністю стосовно православ'я чи католицизму. Величезна Монгольська імперія з нехристиянським населенням відкривала широкі можливості для місіонерської діяльності, які намагалися використати обидві гілки християнства. В свою чергу це мало посилювати активність патріаршого двору, щоб випередити Апостольську столицю у розповсюдженні свого впливу.

Антипапська спрямованість Візантії, налагодження нею відносин із монголо-татарами, що контролювали Заліські князівства, суттєво відобразилося на політиці Галицько-Волинського князівства. Держава Данила Романовича, маючи тісні зносини із західним світом, автоматично ставала для Візантії з її «православним патріотизмом» ворогом. Проте й галицько-волинський князь в другій половині 40-х рр. XIII ст. знаходився вкрай тяжких зовнішньополітичних умовах. По-перше, пресинг монголо-татар, а по-друге, доволі нерішуча підтримка папської курії, з якою Данило вступив у відносини. Показово, що свого претендента Кирила II на київську митрополичу кафедру, яка на той момент все ще не була обсаджена, князь відправив на висвячення в Нікею лише в 1248 р.

Традиційно таке зволікання історики пов'язують із розрахунками Данила на укладення унії з римською курією, утвердженням якої б і стало висвячення митрополита не патріархом, а папою. Однак, безрезультативність переговорів з папськими дипломатами та успішна поїздка заліського князя Ярослава до Золотої Орди, внаслідок якої він заручився підтримкою з боку монголів й міг заявити свої права на вибір митрополита, змушували Данила Романовича відправити свого претендента Кирила на висвячування до Нікеї [5, с. 623-624].

Очевидно, князь навіть не припускав, що його номінант в результаті цієї поїздки кардинально змінить свої погляди. Як стверджує М. Чубатий, «Кирило виїхав як вповні толерантний східний християнин супроти латинян, а вернувся як їх ворог» [5, с. 630]. Дослідники по-різному пояснюють причини зміни світоглядних позицій Кирила. Так, А. Карташев однією із причин називає тісні контакти Данила Романовича з папою, які, нібито, «далеко зайшли» [2, с. 292] і

викликали спротив Кирила. В. Любащенко наголошує на заохочуванні Нікейської імперії, «яка задля послаблення позицій Риму на Сході і нейтралізації ворожих їй турків-сельджуків, вела переговори з Ордою підштовхуючи Кирила до зближення з великим князем (Олександром Невським – Авт.) – згідливішим її васалом, аніж Данило Романович» [3, с. 222]. Є. Голубінський в свій час намагався обґрунтувати тезу, що митрополит Кирило залишив Київ, тому що місто було «небезпечним для проживання» через панування монголо-татар [1, с. 64]. Однак, зауважимо, що північний схід також піддавався частим вторгненням монголів, які були не менш жорстокі на півночі, чим на півдні. Більше того, вплив монгольської адміністрації на північно-східних руських землях був значно вагомішим, ніж в Києві.

На думку Д. Островського, митрополити не поїхали б з Києва, якби їм не було наказано цього зробити вищою ієрархічно-церковною інстанцією. Яких би руйнувань не зазнало місто в 1240 р., цього було недостатньо, щоб назавжди вигнати звідти митрополита. Адже в свідомості русинів Київ залишався сакральним місцем. Та й монгольські хани захищали всі релігії в своїх володіннях [7, с. 96].

На наш погляд, зміни світоглядних позицій Кирила були обумовлені політикою Нікейського царства та врядуванням патріарха Мануїла II. Очільники імперії за десять років панування монголо-татар над Східною Європою виробили власний політичний курс, що мав яскраво виражений промонгольський характер. Насамперед, зближення з монголо-татарами обумовлювалось посиленням впливу католицької церкви, що було дуже небезпечним для ослабленого візантійського цесарства. З огляду на те, що Данило Романович проводив пропагандистську політику, патріарх Мануїл II зробив все можливе аби перевиховати його ставленика Кирила, який приїхав на висвячення в Нікею. Оскільки Галицько-Волинське князівство мало зносини із римською курією й шукало засоби протистояння монголам, то Нікейська імперія змушена була робити ставку на Володимиро-Суздальське князівство. Адже заліські князівства не були запідозрені у симпатіях до католицького світу, а князі даного регіону після нашествия монголів зробилися покірливими до їхньої політики. Саме ці фактори й обумовили зміну світоглядних позицій Кирила II, та як наслідок призвели до запровадження традиції зосередження митрополитів Київських на Заліських територіях.

Однак виникає ще одне питання, чи міг митрополит чинити опір візантійському патріархату? Щоб це зрозуміти, необхідно проаналізувати ідеологічну площину константинопольської церковної політики. Передусім Візантія в очах русинів, а тим паче духовенства, розглядалася як християнсько-соборний центр, всесвітня держава, а її імператор як представник Бога на землі. Домінувала традиція, що візантійський імператор і його церква правлять над цілим православно-християнським світом [5, с. 655]. Виходячи з цього, митрополити досить часто були виконавцями політичних амбіцій патріарха, а ігнорування або заперечення його вказівок могло мати серйозні наслідки. Найгіршим, що могло статися – це відлучення від церкви. Така подія в часи Середньовіччя означала духовну смерть, тому що розум середньовічної людини та її світогляд неодмінно були пронизані відчуттям віри в Бога.

Висновок. Митрополит Кирило II був заручником ідеологічного протистояння між Східною та Західною церквами. Саме йому судилося започаткувати нову сторінку в розвитку церковних відносин Русі. Митрополит поклав початок традиції функціонування митрополичої кафедри на Заліссі. Вирішальну роль в цьому зіграла Нікейська імперія та патріарх Мануїл II. Ослаблена Візантійська імперія боялася поширення католицизму й змушена була сприяти перенесенню митрополичої кафедри на північно-руські землі. Це було обумовлено як промонгольською позицією Візантії, так і антикатолицькою спрямованістю заліських князів, які були залежні від Золотої Орди. Зміна світоглядної позиції Кирила II та його подальша дипломатична діяльність сприяли встановленню зв'язків між трьома вагомими центрами: Русь – Сараї – Константинополь. А утворена в 1261 р. нова руська єпархія в Сараї стала дипломатичним перехрестям в Східній Європі між цими трьома міжнародними суб'єктами.

Примітки

1. Голубинский Е. История Русской Церкви (в 2 т.): Т. 2: Период второй, Московский. От нашествия Монголов до митрополита Макария включительно. Москва: Изд-во Имп. Об-ва Истории и Древностей Российских при Московском Ун-те, 1900. С. 60-65.
2. Карташев А. Собрание сочинений: В 2-х т.: Т.1: Очерки по истории Русской Церкви. Москва: Терра, 1993. С. 289-293.
3. Любашенко В. Київські митрополити Кирило II і Петро Ратенський: історичні паралелі. Княжа доба: історія і культура; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Відп. ред. Л. Войтович. Львів, 2010. Вип. 3. С. 213-256.
4. Мейендорф И. Византия и Московская Русь. [Электронный ресурс]: Очерк по истории церковных и культурных связей в XIV веке. Париж, 1990. Режим доступа: https://azbyka.ru/otechnik/Joann_Mejendorf/vizantija-i-moskovskaja-rus/ (дата обращения: 14. 02. 2021.).
5. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні: Т. 1 до 1353 р. Рим-Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1965. С. 622–660.
6. Avenarius A. Nikaia und Russland zur Zeit der tatarischen Bedrohung. Byzantino slavica. Prague 1980, bd 41, p. 33-43.
7. Ostrowski D. The Move of the Metropolitan from Kiev in 1299. California Slavic Studies, 16. Berkeley: University of California Press, 1993, p. 83-101.

УДК 94: [27-47] 929 «1600/1654»

Катерина КІНДЕРЕС
(м. Київ)

Діяльність Анни-Алоїзи Острозької – релігійний фанатизм чи волинське Просвітництво?

Аналізується культурно-просвітницька діяльність Анни-Алоїзи Острозької – останньої представниці князівського роду Острозьких. Визначено основні світоглядні